

# Η κινηματογραφική ταινία στο μάθημα της λογοτεχνίας στην ελληνική εκπαίδευση

Αικατερίνη Γιωτοπούλου\*

**Cinema as a text in teaching literature in Greek school:** Cinema is a universal language which affects on people and especially students and shapes their perception of the world. Thus in many countries critical understanding of film and television program is considered as an integral part of literacy. Film literacy is included in school curriculum and the commonalities between literature and audiovisual storytelling have been recognized. The audiovisual education, media literacy and film education are goals of the school, either they occur in classes independently or they penetrate other subjects such as language, literature, history, etc. Nevertheless in Greek school the cinema and audiovisual education was absent from the school curriculum. This paper examines the position of the film education in secondary schools in Greece and explores the introduction of film as a text included in the curriculum of the subject of literature.

## Εισαγωγή

Ο κινηματογράφος είναι παρών στη ζωή των ανθρώπων και ακόμη περισσότερο των μαθητών.<sup>1</sup> Είναι μια κοινή παγκόσμια γλώσσα με τεράστια απήχηση και δύναμη, που ασκεί πολλαπλή επίδραση στους ανθρώπους και διαμορφώνει την αντίληψή τους

\* Στη μνήμη του πατέρα μου, Νίκου.

<sup>1</sup> Έχουν πραγματοποιηθεί και στην Ελλάδα έρευνες που αποδεικνύουν τη στενή σχέση των Ελλήνων μαθητών με τα οπτικοακουστικά μέσα και ειδικότερα τον κινηματογράφο με όποιο τρόπο κι αν έχουν πρόσβαση σε κινηματογραφικές ταινίες και άλλα οπτικοακουστικά προϊόντα, εντός και εκτός σχολείου. Δημήτρης Κουτσογιάννης, *Πρακτικές ψηφιακού γραμματισμού νέων εφηβικής ηλικίας και (γλωσσική) εκπαίδευση* (2007), Θεσσαλονίκη – Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Έρευνα του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, Έκδοση 1.0. [http://www.greek-language.gr/greekLang/files/document/practice/technologikos\\_grammatismos\\_3.pdf](http://www.greek-language.gr/greekLang/files/document/practice/technologikos_grammatismos_3.pdf) και Δημήτρης Κουτσογιάννης, *Εφηβικές πρακτικές ψηφιακού γραμματισμού και ταυτότητες*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2011. Οι δύο αυτές εκδόσεις δημοσιεύουν τα αποτελέσματα έρευνας του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας το 2006 που διερευνά τις καθημερινές πρακτικές ψηφιακού γραμματισμού παιδιών ηλικίας 14–16 χρόνων. Επίσης το Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων πραγματοποίησε την εμπειρική έρευνα “Πανελλαδική Έρευνα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση για την Παιδεία στα Μέσα” το 2011 και τα πρώτα συμπεράσματα της έρευνας δημοσιεύτηκαν εδώ: <http://www.iom.gr/inst/iom/gallery/Media%20Literacy/Σύνοψη%20Συμπερασμάτων.pdf>. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Πανελλήνια Έρευνα για το μάθημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας στο γυμνάσιο*, Αθήνα 2009. [http://www.pi-schools.gr/download/programs/erevnes/erevna\\_logot\\_argytop.pdf](http://www.pi-schools.gr/download/programs/erevnes/erevna_logot_argytop.pdf).

για τον κόσμο. Οι νέοι αντλούν πληροφορίες και ψυχαγωγούνται από την κινούμενη εικόνα, ζουν μ' αυτήν.<sup>2</sup> Γι' αυτό σε πολλές χώρες η εκπαίδευση έχει αναγνωρίσει ότι η κριτική κατανόηση της κινηματογραφικής ταινίας, όπως και του βίντεο και του τηλεοπτικού προγράμματος, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του γραμματισμού,<sup>3</sup> γίνεται άλλωστε λόγος για κινηματογραφικό γραμματισμό (cineliteracy).<sup>4</sup> Έχει εισαχθεί επομένως η μελέτη των οπτικοακουστικών αφηγημάτων στο σχολείο και στο πλαίσιο της λογοτεχνίας, αναγνωρίζοντας τα κοινά σημεία λογοτεχνίας και οπτικοακουστικής αφήγησης και την ανάγκη καλλιέργειας πολύμορφων γραμματισμών σε μια εποχή πολλαπλών και περίπλοκων μορφών επικοινωνίας.<sup>5</sup>

## Η σημασία του κινηματογράφου στο μάθημα της λογοτεχνίας

Η κινηματογραφική ταινία προσφέρεται ως μέσο στη διδασκαλία, αφού η κινηματογραφική εμπειρία είναι οικεία στους μαθητές. “Οι μαθητές είναι οπτικά εγγράμματοι και είναι σημαντικό οι καθηγητές να το εκμεταλλευτούν”.<sup>6</sup> Η παρουσία οπτικών κειμένων και κινηματογραφικών ταινιών κινητοποιούν το ενδιαφέρον των μαθητών, είναι “συναρπαστικό και διεγερτικό μέσο για την τάξη, αφού είναι ένα μέσο που επικοινωνεί πολύ με τον κόσμο και την κοινωνία και μάλιστα ένα μέσο τίμιο, έγκυρο και ουσιαστικό”.<sup>7</sup> Η μελέτη των κινηματογραφικών ταινιών δίνει την αφορμή για τη μελέτη και την κατανόηση των αφηγηματικών συμβάσεων τόσο της κινηματογραφικής όσο και της λογοτεχνικής αφήγησης ως αποτέλεσμα της σύγκρισης των δυο μέσων. Πάνω από όλα όμως η παράλληλη μελέτη λογοτεχνικών βιβλίων και κινηματογραφικών ταινιών, που βασίζονται σε αυτά ή έχουν παρόμοιο θέμα, δημιουργεί τις προϋποθέσεις να έρθουν οι μαθητές σε επαφή με διαφορετικές αναγνώσεις και ερμηνείες του ίδιου κειμένου, να προβληματιστούν για τους λόγους και τους τρόπους δημιουργίας των διαφορετικών ερμηνειών, άρα να στοχαστούν κριτικά και να διαμορφώσουν τις δικές τους ερμηνείες. Κι αυτό αποτελεί βήμα προς το κριτικό στοχασμό και, τελικά, την κριτική αγωγή.

Οι θεωρητικές αρχές στις οποίες στηρίζονται τα εκπαιδευτικά συστήματα — κυρίως στις ΗΠΑ, στη Βρετανία και την Αυστραλία — που χρησιμοποιούν την κινηματογραφική

<sup>2</sup> *Moving Images in the Classroom. A Secondary Teachers' Guide to using Film & Television*, British Film Institute, English & Media Centre, Film Education, London 2000.

<sup>3</sup> ό.π.

<sup>4</sup> ό.π.

<sup>5</sup> Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων 2002–2004, *Διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου*, Ενότητα 3η. Εικόνα και λόγος II: το οπτικο-ακουστικό αφήγημα. Για την τέχνη και τις τεχνικές του κινηματογράφου. Θεσσαλονίκη 2007. Εισαγωγή.

<sup>6</sup> Geoffrey Thomas Smith, *Is Film an Effective Teaching Tool for High School Literature? A Master's Research Project Presented to The Faculty of the College of Education, Ohio University*, In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Education, June 2009, [http://www.cehs.ohio.edu/resources/documents/smith\\_09.pdf](http://www.cehs.ohio.edu/resources/documents/smith_09.pdf).

<sup>7</sup> Ted Johnson, “Using Film in the Classroom”, National Council of Teaching English, Annual Convention, 26 November 1971, Las Vegas.

ταινία και άλλα οπτικοακουστικά προϊόντα στο μάθημα της γλώσσας και της λογοτεχνίας είναι αφενός η θεωρία της αισθητικής πρόσληψης και της ανταπόκρισης (reader response theory). Δηλαδή οι μαθητές, καθώς επεξεργάζονται τα οπτικοακουστικά κείμενα φέρνουν τις ατομικές τους εμπειρίες και συνδιαλέγονται με αυτά για να δημιουργήσουν νόημα και ατομική ανταπόκριση. Και αφετέρου του κριτικού γραμματισμού και ειδικότερα του κριτικού γραμματισμού των μέσων (critical media literacy). Δηλαδή η επεξεργασία των οπτικοακουστικών κειμένων έχει ως στόχο την κριτική αξιολόγηση των τρόπων με τους οποίους το μήνυμα των μέσων δημιουργείται, από ποιον και ποια πρόθεση. Έτσι οι μαθητές μετατρέπονται από παθητικούς αποδέκτες σε ενεργητικούς συμμετέχοντες και, αντί να απορροφούν απλώς το μήνυμα, σκέφτονται τις ατομικές ερμηνείες και τις προγενέστερες εμπειρίες σε σχέση με τη μήνυμα, συγκρίνουν τις εμπειρίες τους με αυτές των άλλων μαθητών και ενεργά κατασκευάζουν το μήνυμα που ταιριάζει σ' αυτούς. Εξάλλου τόσο η θεωρία της αναγνωστικής ανταπόκρισης όσο και του κριτικού γραμματισμού προσφέρει στους εκπαιδευτικούς μεθοδολογικά εργαλεία για τη διδασκαλία και ανάπτυξη προγραμμάτων που προωθούν πιο ενεργούς τρόπους νοηματοδότησης από τους μαθητές.<sup>8</sup>

Μερικά ακόμη ζητήματα που εμπλέκονται στη διδασκαλία της κινηματογραφικής ταινίας στο μάθημα της λογοτεχνίας είναι η θεωρητική συζήτηση περί κινηματογραφικής μεταφοράς (film adaptation theory), η συζήτηση περί πιστότητας των κινηματογραφικών μεταφορών ως προς τα λογοτεχνικά βιβλία (fidelity discourse), η αντιμετώπιση της κινηματογραφικής ταινίας ως αυτοτελές έργο τέχνης και αφήγημα ή ως συμπλήρωμα της ανάγνωσης των λογοτεχνικών κειμένων, η διαμόρφωση ενός πλαίσιου αρχών, η επιλογή κατάλληλων δραστηριοτήτων και η αποτελεσματική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, ώστε η παρουσία των κινηματογραφικών ταινιών στο μάθημα να μην αντιμετωπίζεται απλώς ως αφορμή για διάλειμμα ή ως επιβράβευση για την “καλή” συμπεριφορά των παιδιών, αλλά μέσο για ενεργητική μάθηση, ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της κριτικής προσέγγισης του κόσμου.<sup>9</sup>

<sup>8</sup> Μια αναλυτική και ενδελεχής διερεύνηση των θεωριών, της βιβλιογραφίας και των πρακτικών που αφορούν τη χρήση της κινηματογραφικής ταινίας στην εκπαίδευση και κυρίως στο μάθημα της γλώσσας-λογοτεχνίας στο Anjanette Darrington, *Film, Adaptation in the classroom: an Investigation of Methods of teaching Film and Recommendations for change*, A Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the requirements for the Degree Doctor of Philosophy, Arizona State University, 2008.

<sup>9</sup> Η ιστορία της χρήσης του κινηματογράφου στο σχολείο είναι μεγάλη, κυρίως στις ΗΠΑ, στη Βρετανία και την Αυστραλία. Υπάρχει πλούσια διεθνή αρθρογραφία και βιβλιογραφία για τη χρήση του κινηματογράφου στο σχολείο είτε ως αυτοτελές μάθημα είτε ενσωματωμένο στο μάθημα της γλώσσας και της λογοτεχνίας. Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε μερικούς τίτλους: T. Johnson (1971), “Using Film in the Classroom”, National Council of Teaching English, Annual Convention, 26 November 1971, Las Vegas. B. Miller (1999), “Seeing the script: How to use videos to enhance your students’ understanding of plays”, *Teaching Theatre* 10, 3:4–7. J. Boyum and G. Pradl (1974), “The Necessary balance in the teaching of film”, *English Journal* 63, 7:52–57. Drema Stringer (1992), “Teaching Film Adaptations of Literature”, *The Bulletin of the West Virginia Association of College English Teachers* 14:84–91. A. Arreygue (2000), “Teaching by film from literature — A gen X perspective”, *California Association of Teachers of English, Spring 2000*:14–15. Alan B. Teasley and Ann Wilder (2001), *Reel Conversations: Reading Films with Young Adults*. Portsmouth, NH: Boynton/Cook Publishers. John Golden (2001), *Reading in the Dark: Using Film as a Tool in the English Classroom*. Urbana, IL: NCTE. J. Bottoms (2001), “Speech, image, action: Animating

## Ο κινηματογράφος στο ελληνικό σχολείο

Ο κινηματογράφος — καθώς και η οπτικοακουστική αγωγή γενικότερα — απουσίαζε μέχρι πρόσφατα από την εκπαιδευτική διαδικασία και από το μάθημα της λογοτεχνίας στο ελληνικό σχολείο σε όλες τις βαθμίδες. Στο Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών για τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (ΕΠΠΣ),<sup>10</sup> το οποίο βρίσκεται ακόμα σε ισχύ,<sup>11</sup> αναφέρεται ότι “περιεχόμενα του πλαισίου αποτελούν επιλεγμένα λογοτεχνικά κείμενα Νεοελληνικής (σε ποσοστό 80% περίπου) και ξένης λογοτεχνίας, που καλύπτουν ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, σενάριο, λογοτεχνικό δοκίμιο. Δημοτικά ή λόγια, καθιερωμένων συγγραφέων, παλαιότερων, νεότερων ή σύγχρονων. Σε ολοκληρωμένη ή αποσπασματική μορφή με σχετική αυτοτέλεια”. Το πρόγραμμα σπουδών λοιπόν δεν περιλαμβάνει άλλα κειμενικά είδη: κινηματογραφικές ταινίες, ντοκιμαντέρ, στίχους τραγουδιών, τηλεοπτικά προγράμματα, κινούμενα σχέδια, κόμικς κ.λπ., δηλαδή κειμενικά είδη που η παρουσία τους σε ένα πρόγραμμα σπουδών και η επεξεργασία τους στο πλαίσιο της λογοτεχνικής εκπαίδευσης θα υποδήλωνε μια ευρεία αντίληψη για τον ορισμό της λογοτεχνίας — πέραν του λογοτεχνικού κανόνα — και θα έτεινε προς τις προσεγγίσεις που υιοθετούν τη σύγκλιση λογοτεχνικού και μη λογοτεχνικού λόγου ή ακόμη και υπερβαίνουν τη διάκριση αυτή. Δεν αποτυπώνεται στα προγραμματικά κείμενα του ελληνικού σχολείου ο προβληματισμός, που συνδέει

---

tales from Shakespeare”, *Children’s Literature in Education* 32, 1:3–15. G. Hurrell (2001), “Intertextuality, media convergence, and multiliteracies: Using The Matrix to bridge popular and classroom cultures”, *Journal of Adolescent and Adult Literacy* 44, 5:481–483. P. Sommer (2001), “Using film in the English classroom: why and how”, *Journal of Adolescent and Adult Literacy* 44, 5:485–487. R.D. Boyd & S.K. Wertz (2003), “Does film weaken spectator consciousness?”, *Journal of Aesthetic Education* 37, 2:73–79. Jim Burke (2004), *The English Teacher’s Companion: A Complete Guide to Classrooms, Curriculum, and the Profession*, Heinemann. Ellen Krueger and Mary T. Christel (2004), *Seeing and Believing: How to Teach Media Literacy in the English Classroom*, Heinemann. William V. Costanzo (2004), *Great Films and How to Teach Them*. Urbana, IL: NCTE. William Kist (2005), *New Literacies in Action: Teaching and Learning in Multiple Media*. New York: Teachers College Press. Renee Hobbs (2006), “Non-optimal uses of video in the classroom”, *Learning, Media and Technology* 31, 1, (March 2006):35–50. John Golden (2007), *Reading the Reel World: Teaching Documentaries and other Non-fiction Texts*. Urbana, IL: NCTE. Renee Hobbs (2007), *Reading the Media: Media Literacy in High School English*. New York: Teachers College Press. Mary T. Christel and Scott Sullivan (2007), *Lessons Plans for Creating Media-Rich Classrooms*. Urbana, IL: NCTE, 2007. J. Golden (2007), “Literature into film (and back again): Another look at an old dog”, *English Journal* 97, 1:24–3051. Anjanette Darrington (2008), *Film, Adaptation in the classroom: an Investigation of Methods of teaching Film and Recommendations for change*, A Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the requirements for the Degree Doctor of Philosophy, Arizona State University. Geoffrey Thomas Smith (2009), *Is Film an Effective Teaching Tool for High School Literature? A Master’s Research Project Presented to The Faculty of the College of Education, Ohio University*, In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Education.

<sup>10</sup> Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών για τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (ΕΠΠΣ), <http://pi-schools.sch.gr/download/lessons/hellenic/epps-keimena.zip>.

<sup>11</sup> Τη χρονιά που γράφεται το παρόν άρθρο το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα βρίσκεται σε μια περίοδο ριζικής αλλαγής των προγραμμάτων σπουδών στην υποχρεωτική εκπαίδευση και στο λύκειο και στο επιστημονικό πεδίο της γλώσσας και λογοτεχνίας που μας απασχολεί εδώ. Η αλλαγή αυτή δεν έχει ολοκληρωθεί και εφαρμοστεί πλήρως και δεν είναι γνωστή η πορεία της λόγω των οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων των τελευταίων χρόνων.

τις λογοτεχνικές σπουδές με τις πολιτιστικές σπουδές (cultural studies) και διευρύνει το πλαίσιο μελέτης της λογοτεχνίας.

Βέβαια στο πρόγραμμα σπουδών της λογοτεχνίας “συνιστάται η κατά περίπτωση καταφυγή στη βοήθεια που προσφέρουν οι άλλες τέχνες (ζωγραφική, αρχιτεκτονική, γλυπτική, μουσική, όρχηση, φωτογραφία, κινηματογράφος) και επιστήμες [...]. Η αξιοποίηση της εικονογράφησης των σχολικών βιβλίων και των διαθέσιμων ανά σχολική μονάδα εποπτικών υλικών μπορεί προς τούτο να φανεί αποτελεσματική”.<sup>12</sup> Στα σχολικά εγχειρίδια υπάρχουν υποδείξεις για την προβολή κινηματογραφικών ταινιών σε συσχέτιση με ορισμένες ενότητες μαθημάτων όπως η ιστορία και η λογοτεχνία. Επίσης σε εκπαιδευτικές έρευνες, που προέρχονται και από επίσημους εκπαιδευτικούς φορείς, τεκμηριώνεται ο ρόλος των οπτικοακουστικών μέσων στο γραμματισμό των μαθητών<sup>13</sup> και σε διδακτικές οδηγίες, έρευνες και άρθρα<sup>14</sup> εμφανίζονται συμβουλές για την προβολή ταινιών (όπως και για τη χρήση άλλων κειμενικών ειδών και μέσων) στη διδασκαλία. Στη διδακτική πράξη αρκετοί εκπαιδευτικοί προβάλλουν ολόκληρες κινηματογραφικές ταινίες ή αποσπάσματα στο πλαίσιο διαφόρων μαθημάτων (ιστορίας, νεοελληνικής γλώσσας, κοινωνιολογίας κ.λπ.) και του μαθήματος της λογοτεχνίας (ταινίες που στηρίζονται σε λογοτεχνικά έργα). Από την άλλη μεριά η κινηματογραφική αγωγή υπάρχει ως μάθημα στα καλλιτεχνικά σχολεία, γυμνάσια και λύκεια.<sup>15</sup> Στην κατεύθυνση Θεάτρου–Κινηματογράφου στα καλλιτεχνικά γυμνάσια διδάσκεται το μάθημα Κινηματογράφος και στα καλλιτεχνικά λύκεια διδάσκονται τα μαθήματα Ιστορία Κινηματογράφου, Αισθητική Κινηματογράφου, Βασικές αρχές σκηνοθεσίας κινηματογράφου, Τεχνική σεναρίου – Ντεκουπάζ, Κινηματογραφική τεχνολογία – Μοντάζ, Κινηματογραφική τεχνολογία – Φωτογραφία κινηματογράφου.<sup>16</sup>

Εξάλλου στα σχολεία της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης λειτουργεί από το 1997 το Πρόγραμμα “Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων”.<sup>17</sup> Το πρόγραμμα

<sup>12</sup> ΥΠΕΠΘ 8212 /Γ2/ 28–1–02. “Πρόγραμμα Σπουδών των μαθημάτων των Α΄, Β΄, Γ΄ τάξεων του Ενιαίου Λυκείου.”

<sup>13</sup> Βλ. τις έρευνες του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας και του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου που αναφέρονται στην υποσημείωση 1.

<sup>14</sup> Κωνσταντίνος Μαλαφάντης, “Παιδαγωγικές πρακτικές για την προαγωγή της φιλαναγνωσίας των παιδιών”. Στο *Κριτική, Δημιουργική, Διαλεκτική Σκέψη στην Εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη. Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, Αθήνα, 13–14 Μαΐου 2006.

<sup>15</sup> Πρόκειται για ειδικά σχολεία, γυμνάσια και λύκεια, ισότιμα με τα σχολεία γενικής παιδείας, στα οποία φοιτούν μαθητές με ιδιαίτερο ενδιαφέρον ή κλίση στο θέατρο–κινηματογράφο, το χορό και τα εικαστικά. Για το θεσμικό πλαίσιο που αφορά αυτά τα σχολεία βλ. ΥΠΕΠΘ 107922/Γ7/ 03–10–2003. Σκοπός ίδρυσης και λειτουργίας Γυμνασίων (Καλλιτεχνικών Σχολείων). ΦΕΚ 1497 τ. Β΄, 10–10–2003. ΥΠΕΠΘ 88739/Γ7. Λειτουργία Καλλιτεχνικών Γενικών Λυκείων. ΦΕΚ 1417 τ. Β΄, 26–09–2006.

<sup>16</sup> ΥΠΕΠΘ 114213α/Γ7/14–10–2004. Ωρολόγιο πρόγραμμα Α΄ και Β΄ τάξης Καλλιτεχνικών Γυμνασίων. ΦΕΚ 1596 τ. Β΄. ΥΠΕΠΘ 88739/Γ7. Λειτουργία Καλλιτεχνικών Γενικών Λυκείων. ΦΕΚ 1417 τ. Β΄, 26–09–2006. ΥΠΕΠΘ 88740/Γ7. Ωρολόγιο πρόγραμμα Α΄, Β΄ και Γ΄ τάξης Καλλιτεχνικών Γενικών Λυκείων. ΦΕΚ 1417 τ. Β΄, 26–09–2006.

<sup>17</sup> Στην ιστοσελίδα του προγράμματος, <http://www.museduc.gr/>, υπάρχουν όλες οι πληροφορίες για τις παλιότερες και τρέχουσες δράσεις.

έχει παραγάγει νέα σχολικά βιβλία και εκπαιδευτικό υλικό για το ελληνόφωνο πρόγραμμα των μειονοτικών σχολείων. Στο “εναλλακτικό” εκπαιδευτικό υλικό που έχει δημιουργηθεί για το μάθημα της λογοτεχνίας στο γυμνάσιο, στη Β΄ γυμνασίου έχει περιληφθεί μια διδακτική ενότητα με τίτλο “Εικόνα και λόγος: το οπτικο-ακουστικό αφήγημα”.<sup>18</sup> Το εκπαιδευτικό υλικό εφαρμόζεται πιλοτικά στο κανονικό σχολικό πρόγραμμα του γυμνασίου το διάστημα 2010–2013.

Τέλος στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα προβλέπονται προαιρετικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες εκτός των ωρών διδασκαλίας, τα ονομαζόμενα “σχολικά προγράμματα”, με θέματα περιβαλλοντικά, πολιτιστικά, αγωγής υγείας κ.λπ. Στο πλαίσιο αυτών των προγραμμάτων πραγματοποιούνται δραστηριότητες σχετικές με τον κινηματογράφο, σχεδιασμένες είτε κεντρικά από το Υπουργείο Παιδείας, όπως ήταν παλιότερα το “Πρόγραμμα Μελίνα” (1995–2001), είτε από άλλους φορείς σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας, όπως ήταν το “Πάμε Σινεμά;” του Φεστιβάλ Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης (1999–2004), είτε από τους υπεύθυνους σχολικών δραστηριοτήτων των διευθύνσεων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης,<sup>19</sup> είτε με πρωτοβουλία καθηγητών και μαθητών ενός σχολείου, όπως δημιουργία και λειτουργία κινηματογραφικής λέσχης. Τα τελευταία χρόνια ποικίλες δράσεις σχετικά με την οπτικοακουστική αγωγή και την κινηματογραφική παιδεία στην εκπαίδευση έχουν λάβει ή λαμβάνουν χώρα στην Ελλάδα εντός και εκτός σχολείου, όπως “Cine-μαθήματα” από την Πολιτιστική Εταιρία Κρήτης,<sup>20</sup> ΚΑΡΠΟΣ, Κέντρο Εκπαιδευτικών Δράσεων και Διαπολιτισμικής Επικοινωνίας,<sup>21</sup> Εκπαιδευτικά εργαστήρια ANIMART – Ευρωπαϊκό Κέντρο Κινουμένων Σχεδίων και Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων (ΙΟΜ),<sup>22</sup> “Σχολείο & Κινηματογράφος”,<sup>23</sup> Νεανικό Πλάνο,<sup>24</sup> Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου Ολυμπίας για Παιδιά & Νέους,<sup>25</sup> “Πρώτο Βήμα” – Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου<sup>26</sup> κ.ά.<sup>27</sup>

<sup>18</sup> Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων 2002–2004, *Διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της λογοτεχνίας Β΄ Γυμνασίου*, Ενότητα 3η. Εικόνα και λόγος ΙΙ: το οπτικο-ακουστικό αφήγημα. Για την τέχνη και τις τεχνικές του κινηματογράφου. Θεσσαλονίκη 2007: <http://www.museduc.gr/index.php?page=2&sub=122b>.

<sup>19</sup> Εντυπωσιακό είναι το παράδειγμα των πολιτιστικών προγραμμάτων που εκπονούνται στη Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ανατολικής Αττικής, όπου έχει οργανωθεί Θεματικό Πολιτιστικό δίκτυο με θέμα “Οπτικοακουστική έκφραση & εκπαίδευση: Φωτογραφία–Κινηματογράφος” με ποικίλες δράσεις και μεγάλη συμμετοχή σχολείων: [http://dide-anatol.att.sch.gr/perival/FAKELOS\\_FOTO/indexFOTO.htm](http://dide-anatol.att.sch.gr/perival/FAKELOS_FOTO/indexFOTO.htm).

<sup>20</sup> <http://cine-mathimata.blogspot.gr/>

<sup>21</sup> <http://www.karposontheweb.org/>

<sup>22</sup> <http://animationcenter.gr/modules/news/>

<sup>23</sup> [http://www.olympiafestival.gr/05\\_SchoolCinema/grAbout.htm](http://www.olympiafestival.gr/05_SchoolCinema/grAbout.htm)

<sup>24</sup> <http://www.neanikoplano.gr/?LngID=1>

<sup>25</sup> <http://olympiafestival.wordpress.com/>

<sup>26</sup> [http://www.gfc.gr/index.php?option=com\\_content&task=view&id=504&Itemid=176](http://www.gfc.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=504&Itemid=176)

<sup>27</sup> Βλ. και Ειρήνη Ανδριοπούλου, “Η κινηματογραφική παιδεία στην εκπαίδευση. Μοντέλα λειτουργίας και προκλήσεις”, *Συχνότητες* 10 (Απρίλιος–Αύγουστος 2010):15–20: [http://www.iom.gr/inst/iom/gallery//ΣΥΧΝΟΤΗΤΕΣ/Sychnotites%2010\\_FINAL.pdf](http://www.iom.gr/inst/iom/gallery//ΣΥΧΝΟΤΗΤΕΣ/Sychnotites%2010_FINAL.pdf).

Παρ' όλες τις αξιοσημείωτες αυτές δράσεις, ο κινηματογράφος είναι ουσιαστικά απών στο τυπικό πρόγραμμα του ελληνικού σχολείου, αποτελεί γνωστικό αντικείμενο σε "ειδικού τύπου" σχολεία, είναι μέσο μάλλον περιθωριακό, επικουρικό, εκτός "επίσημης" διδακτικής πράξης και η χρήση του επαφίεται στην πρωτοβουλία των εκπαιδευτικών. Οπωσδήποτε στο υπάρχον πρόγραμμα σπουδών δεν αποτελεί οργανικό μέρος της διδασκαλίας. Σε αντίθεση με τη διεθνή πρακτική, όπου η οπτικοακουστική αγωγή, ο γραμματισμός στα μέσα και η κινηματογραφική αγωγή αποτελούν στόχους του σχολείου και είτε πραγματοποιούνται σε αυτόνομα μαθήματα είτε διαπερνούν άλλα μαθήματα, όπως η γλώσσα, η λογοτεχνία, η ιστορία, οι κοινωνικές σπουδές κ.λπ.

Τα τελευταία χρόνια διατυπώνονται προτάσεις για την εισαγωγή του μαθήματος των οπτικοακουστικών στο σχολείο, σε όλους τους τύπους των σχολείων και όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης<sup>28</sup> και την καλλιέργεια εγγραμματοσύνης στα οπτικοακουστικά ΜΜΕ,<sup>29</sup> τη θεσμική κατοχύρωσή του ως γνωστικού αντικειμένου στο επίσημο Πρόγραμμα Σπουδών,<sup>30</sup> για την ανάγκη ένταξης του κινηματογράφου σαν ένα ξεχωριστό μάθημα στην εκπαίδευση.<sup>31</sup> Κάποιοι φορείς κινητοποιούνται προς ανάλογη κατεύθυνση.<sup>32</sup> Διατυπώνονται επίσης προτάσεις επεξεργασίας ταινιών στην τάξη<sup>33</sup> καθώς και διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της λογοτεχνίας που περιλαμβάνουν την επεξεργασία κινηματογραφικών ταινιών.<sup>34</sup> Πραγματοποιούνται σεμινάρια

<sup>28</sup> Νίκος Θεοδοσίου, "Παιδικός Κινηματογράφος", ομιλία στην Ημερίδα με θέμα "Κινηματογράφος και Εκπαίδευση", Σύλλογος Εκπαιδευτικών Π.Ε. "Περικλής", 11-03-2007, Χολαργός, Ειρήνη Ανδριπούλου, "Η κινηματογραφική παιδεία στην εκπαίδευση. Μοντέλα λειτουργίας και προκλήσεις", *Συχνότητες* 10 (Απρίλιος-Αύγουστος 2010): [http://www.iom.gr/inst/iom/gallery//ΣΥΧΝΟΤΗΤΕΣ/Sychnotites%2010\\_FINAL.pdf](http://www.iom.gr/inst/iom/gallery//ΣΥΧΝΟΤΗΤΕΣ/Sychnotites%2010_FINAL.pdf).

<sup>29</sup> Γρηγόρης Πασχαλίδης, "Εκπαίδευση και Μαζική Επικοινωνία: Όροι και προοπτικές της διδασκαλίας των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση", *Παιδαγωγική Επιθεώρηση* 30, 2000. Μπετίνα Ντάβου, "Αλφαριθμητισμός, εκπαίδευση και αγωγή στα μέσα επικοινωνίας: Ορισμοί και διευκρινίσεις", Εισήγηση στην ημερίδα του Ινστιτούτου Οπτικοακουστικών Μέσων (ΙΟΜ) με θέμα "Το Αλφάβητο των Μέσων και η Διδασκαλία του", 24 Οκτωβρίου 2007, Κέντρο Τύπου της Γενικής Γραμματείας Επικοινωνίας Γενικής Γραμματείας Ενημέρωσης, Λίνα Βαλσαμίδου, "Αλφαριθμητισμός και Εκπαίδευση στα Μέσα: Όροι, ορισμοί, στόχοι και περιεχόμενο", *i-teacher.gr* 2 (Ιανουάριος 2011): [http://i-teacher.gr/files/2o\\_teyxos\\_i\\_teacher\\_1\\_2011.pdf](http://i-teacher.gr/files/2o_teyxos_i_teacher_1_2011.pdf).

<sup>30</sup> Μένης Θεοδωρίδης, "Μάθημα Οπτικοακουστικής Παιδείας στο Σχολείο; Η Γνωριμία των Εκπαιδευτικών με την Οπτικοακουστική Έκφραση στο Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ", εισήγηση στην Ημερίδα του Ινστιτούτου Οπτικοακουστικών Μέσων "Το Αλφάβητο των Μέσων και η Διδασκαλία του", 24-10-2007.

<sup>31</sup> Ασημίνα Αλεξίου, "Το σχολείο πάει σινεμά", ομιλία στην Ημερίδα με θέμα "Κινηματογράφος και Εκπαίδευση", Σύλλογος Εκπαιδευτικών Π.Ε. "Περικλής", 11-03-2007, Χολαργός.

<sup>32</sup> Για παράδειγμα οι Πρωτοβουλίες Οπτικοακουστικής Παιδείας του Ινστιτούτου Οπτικοακουστικών Μέσων (Ι.Ο.Μ.): <http://www.iom.gr/default.aspx?lang=el-GR&loc=1&page=151>.

<sup>33</sup> Αγγελική Κορκοβέλου, "Κινηματογράφος & εκπαιδευτική πράξη", ομιλία στην Ημερίδα με θέμα "Κινηματογράφος και Εκπαίδευση", Σύλλογος Εκπαιδευτικών Π.Ε. "Περικλής", 11-03-2007, Χολαργός. Η ίδια έχει δημοσιεύσει αρκετά σχέδια επεξεργασίας συγκεκριμένων ταινιών.

<sup>34</sup> Ευαγγελία Μουλά, "Λογοτεχνία και τηλεοπτική μεταφορά στην τάξη: Πολλαπλοί εγγραμματοισμοί και μαθητική δημιουργία", *i-teacher.gr* 2 (Ιανουάριος 2011): [http://i-teacher.gr/files/2o\\_teyxos\\_i\\_teacher\\_1\\_2011.pdf](http://i-teacher.gr/files/2o_teyxos_i_teacher_1_2011.pdf).

και συμπόσια με στόχο την επιμόρφωση εκπαιδευτικών σε θέματα οπτικοακουστικής αγωγής.<sup>35</sup>

## Οι επερχόμενες αλλαγές

Το 2011 εκπονήθηκαν νέα προγράμματα σπουδών για όλα τα μαθήματα και για τη λογοτεχνία, τα οποία από τη διδακτική χρονιά 2011–2012 εφαρμόζονται πιλοτικά στην υποχρεωτική εκπαίδευση (δημοτικό και γυμνάσιο), δηλαδή σε επιλεγμένα σχολεία της χώρας, και υποχρεωτικά στην Α΄ τάξη του λυκείου σε όλα τα λύκεια της χώρας.<sup>36</sup>

### Δημοτικό – γυμνάσιο

Στο νέο πρόγραμμα σπουδών για τη νεοελληνική λογοτεχνία για το δημοτικό και το γυμνάσιο<sup>37</sup> διατυπώνεται ως βασικός σκοπός της διδασκαλίας της λογοτεχνίας “η κριτική αγωγή στο σύγχρονο πολιτισμό”. Στο σκοπό αυτό περιλαμβάνεται “η καλλιέργεια μιας ποικιλίας αναγνωστικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων, μέσα από την αξιοποίηση κειμένων από όλο το φάσμα της πολιτισμικής παραγωγής, από όλα δηλαδή τα διαφορετικά είδη της εικονικής, θεατρικής και μαζικής επικοινωνίας. Μέσα από αυτή τη διευρυμένη ποικιλία κειμένων ο ρόλος της λογοτεχνίας αναδεικνύεται στρατηγικός, καθώς αυτή έχει αναπτύξει ένα ρεπερτόριο συμβολικών μορφών, τρόπων και συμβάσεων που διευκολύνουν την αναλυτική προσέγγιση και των άλλων ειδών επικοινωνίας λ.χ. τα διαφορετικά είδη οπτικής αφήγησης και αναπαράστασης της υποκειμενικής εμπειρίας”.<sup>38</sup>

Για την υλοποίηση αυτού του σκοπού προτείνονται κινηματογραφικές ταινίες σε πολλές από τις διδακτικές ενότητες που προτείνει το πρόγραμμα σπουδών. Για παράδειγμα στις διδακτικές ενότητες “οικογένεια” (Β΄ δημοτικού), “ταξίδια” και “φιλικές

<sup>35</sup> Μερικά μόνο ενδεικτικά παραδείγματα: —Πανελλήνιο Δίκτυο Εκπαιδευτικών για το θέατρο στην Εκπαίδευση. Θεατρική Καλοκαιρινή Κατασκήνωση–Σεμινάριο “Σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία: απεικονίσεις και συνθέσεις” 21–27 Ιουλίου 2009 στις Σπέτσες. Εργαστήριο 2: “Δραστηριότητες και τρόποι εξοικείωσης εκπαιδευτικών και μαθητών γύρω από τις βασικές έννοιες της οπτικοακουστικής έκφρασης”. —Γραφείο Σχολικών Δραστηριοτήτων της Διεύθυνσης Πρωτοβάθμιας & Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ασισθίου. Εργαστήρι “Το animation στην εκπαιδευτική πράξη” 27–28 Απριλίου 2012 στον Άγιο Νικόλαο. —Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ανατολικής Αττικής, Διεύθυνση Εκπαίδευσης Φρανκφούρτης. Διεθνής Ημερίδα Οπτικοακουστική Παιδεία και το πρόγραμμα “ΒιντεοΜουσεία”, Αθήνα 4 Μαΐου 2012, στην Αθήνα.

<sup>36</sup> Τη στιγμή που γράφεται το παρόν άρθρο οι αλλαγές δεν έχουν ολοκληρωθεί και εφαρμοστεί πλήρως και δεν είναι γνωστό αν θα συνεχιστούν λόγω των οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων που συντελούνται στην Ελλάδα τα τελευταία δύο χρόνια.

<sup>37</sup> Υπουργείο Παιδείας Διά Βίου Εκπαίδευσης και Θρησκευμάτων (ΥΠΔΒΕΘ), Έγκριση Προγραμμάτων Σπουδών Πρωτοβάθμιας & Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την Πιλοτική τους Εφαρμογή του Διδακτικού Πεδίου: Ελληνική Γλώσσα & Γραμματεία. Υπουργική απόφαση 113734/Γ2/03–10–2011. Βρίσκονται αναρτημένα στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Παιδείας Ψηφιακό Σχολείο: <http://digitalschool.minedu.gov.gr/info/newps.php>.

<sup>38</sup> ό.π.

σχέσεις” (Γ’ δημοτικού), “κόμικς” και “ιστορίες άλλων λαών” (Δ’ δημοτικού), “χιουμοριστικές ιστορίες” (Ε’ δημοτικού), “επιστημονική φαντασία” και “ο ξένος” (Στ’ δημοτικού), “σχολική ζωή” και “φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον” (Α’ γυμνασίου), “πορτρέτα εφήβων” και “η ετερότητα στη λογοτεχνία” (Β’ γυμνασίου), “στάσεις ζωής σε ποιητικά κείμενα” και “χιούμορ και σάτιρα” (Γ’ γυμνασίου).<sup>39</sup> Οι τίτλοι των διδακτικών ενοτήτων αποκαλύπτουν τη φιλοσοφία και τον τρόπο προσέγγιση του μαθήματος της λογοτεχνίας έτσι όπως το αντιλαμβάνεται το Πρόγραμμα Σπουδών, δηλαδή “ως ένα σύνθετο πολιτισμικό φαινόμενο το οποίο χαρακτηρίζεται από την ιστορικότητα του συγγραφέα, του κειμένου αλλά και των αναγνωστών του, εκπαιδευτικών και μαθητικού κοινού, ένα φαινόμενο το οποίο έχει σημαντική θέση στη ζωή μας, γιατί μας δίνει εργαλεία να κατανοήσουμε τον κόσμο και να συγκροτήσουμε την υποκειμενικότητά μας. Να θέσουμε ως πρωταρχική αξία του μαθήματος την κριτική στάση απέναντι στις πολιτισμικές παραδόσεις, τις αξίες και τα μηνύματα από όπου κι αν προέρχονται”.

Μάλιστα στο πρόγραμμα της Ε’ δημοτικού για τη λογοτεχνία, μια ολόκληρη θεματική ενότητα είναι αφιερωμένη στη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο.<sup>40</sup> Στην ενότητα αυτή διάρκειας αρκετών εβδομάδων προτείνεται οι μαθητές να επεξεργαστούν ελληνικά και ξένα λογοτεχνικά έργα, κλασικά και σύγχρονα, που έχουν γυριστεί σε κινηματογραφικές ταινίες ή τηλεοπτικές σειρές. Μερικά παραδείγματα που προτείνονται είναι:

- Γεώργιου Βιζυηνού, *Το μόνον της ζωής του ταξίδιον* (παιδική διασκευή), Παπαδόπουλος 1999 / Λάκη Παπαστάθη, *Το μόνο της ζωής του ταξίδιον*, 2001, 87’.
- Ντίνου Δημόπουλου, *Τα Δελφινάκια του Αμβρακικού*, Καστανιώτης 1995 / Ντίνου Δημόπουλου, *Τα Δελφινάκια του Αμβρακικού* 1993, 93’.
- Τσαρλς Ντίκενς, *Όλιβερ Τουίστ* (διασκευή), Λιβάνης, 2007 / Ντέιβιντ Λίν, *Όλιβερ Τουίστ*, 1948, 110’, Ρομάν Πολάνσκι, *Όλιβερ Τουίστ*, 2005, 130’.
- Σειρά “Οι περιπέτειες του μικρού Νικόλα” του Ρενέ Γκοσινί, Σύγχρονοι Ορίζοντες / Λορέν Τιράρ, *Ο μικρός Νικόλας*, 2009, 91’.
- Άλκη Ζέη, *Το καπλάνι της βιτρίνας*, Κέδρος 1995 / Πέτρος Λύκας, *Το καπλάνι της βιτρίνας*, ΕΡΤ 1990.
- Ευγένιος Τριβιζάς, “Ένα δέντρο, μια φορά”, *ΤΑ ΝΕΑ*, Ιούλιος 2007 / Παναγιώτης Ράππας, *Ένα δέντρο, μια φορά* (κινούμενα σχέδια), 2009, 26’.

Προτείνονται ποικίλες δραστηριότητες όπως η ανάγνωση ενός μυθιστορήματος ή διηγήματος και η παρακολούθηση της κινηματογραφικής μεταφοράς του προκειμένου να επισημανθούν οι διαφορές (τι παραλείπεται, τι προστίθεται, γιατί, ποια στοιχεία της ταινίας ή της τηλεοπτικής σειράς μας δίνουν να καταλάβουμε την ιστορία και τους χαρακτήρες, πού επικεντρώνει η κάμερα, τι φωτισμός υπάρχει, το χρώμα, το σκηνικό,

<sup>39</sup> ό.π.

<sup>40</sup> ό.π.

πώς αλλάζουν οι σκηνές, πώς καταλαβαίνουμε τις σκέψεις των ηρώων, τι εντύπωση μας δημιουργεί η μουσική;). Ή και αντίστροφα: προτείνεται η παρακολούθηση μιας ταινίας και μετά ανάγνωση του λογοτεχνικού βιβλίου, η επισήμανση των διαφορών, η σύγκριση δύο κινηματογραφικών εκδοχών του ίδιου λογοτεχνικού έργου, η συγγραφή ενός αφηγηματικού κειμένου που να βασίζεται σε κινηματογραφική ταινία. Άλλες δραστηριότητες είναι η συγγραφή σεναρίου για την κινηματογραφική μεταφορά ενός βιβλίου και ο σχεδιασμός επί χάρτου της παραγωγής του, η φωτογράφιση και κατασκευή μιας φωτο-ιστορίας, η κατασκευή αφίσας για την προβολή του βιβλίου ή/και της ταινίας (εστιάζοντας στις διαφορές), η συγγραφή σεναρίου με πρωτότυπο θέμα.

Με αυτό το διδακτικό υλικό και τις δραστηριότητες επιδιώκεται οι μαθητές να αναπτύσσουν τη δεξιότητα να αναγνωρίζουν τις συμβάσεις και τους κώδικες του οπτικο-ακουστικού αφηγήματος, να συγκρίνουν το λογοτεχνικό κείμενο και το οπτικο-ακουστικό κείμενο που βασίζεται σε αυτό (ομοιότητες και διαφορές, ιδιαιτερότητες του καθενός), να εικονοποιούν και δραματοποιούν λογοτεχνικά κείμενα και αντίστροφα, να λεκτικοποιούν οπτικο-ακουστικά κείμενα.

Επομένως οι μαθητές συνειδητοποιούν ότι δεν υπάρχει κάποια ασυμφιλίωτη σύγκρουση ανάμεσα στην εικόνα και το λόγο και η εικόνα εμφιλοχωρεί στο λογοτεχνικό κείμενο, όπως και ο λόγος στην εικόνα. Κατανοούν την έννοια της αφήγησης και των διαφορετικών ειδών αφήγησης (γραπτής, οπτικής, κ.ο.κ.), τις βασικές συμβάσεις της γραπτής και της οπτικο-ακουστικής αφήγησης. Αποκτούν επίγνωση των διαφορετικών δυνατοτήτων της γραπτής αφήγησης και της οπτικο-ακουστικής αφήγησης. Συνειδητοποιούν ότι κάθε τεχνική ή επιλογή του συγγραφέα ή του κινηματογραφιστή είναι φορέας νοήματος. Γνωρίζουν το κειμενικό είδος του σεναρίου, και επιτυγχάνεται ο τελικός στόχος που είναι η ενίσχυση της κριτικής αγωγής στο σύγχρονο πολιτισμό.

Αξίζει να σημειώσουμε τέλος ότι στο πλαίσιο της αλλαγής των προγραμμάτων σπουδών στην υποχρεωτική εκπαίδευση έχει εκπονηθεί πρόγραμμα σπουδών για την οπτικοακουστική έκφραση και οδηγός για τον εκπαιδευτικό στο επιστημονικό πεδίο Πολιτισμός – Δραστηριότητες Τέχνης.<sup>41</sup> Εκεί προτείνονται δραστηριότητες συσχέτισης ταινίας και βιβλίου και οδηγίες για την επεξεργασία και την παραγωγή κινηματογραφικής ταινίας, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν και στο μάθημα της λογοτεχνίας.

### **Λύκειο**

Στο λύκειο το μάθημα της λογοτεχνίας έχει λάβει έναν ανάλογο με την υποχρεωτική εκπαίδευση προσανατολισμό, όπως περιγράφεται στο νέο πρόγραμμα σπουδών<sup>42</sup>

<sup>41</sup> Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Υπουργείο Παιδείας και Δια Βίου Μάθησης, *Πρόγραμμα Σπουδών για την Οπτικοακουστική Έκφραση [Στο Πλαίσιο των δραστηριοτήτων Αισθητικής Αγωγής για όλες τις βαθμίδες της Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης]* και *Οδηγός εκπαιδευτικού για την Οπτικοακουστική Έκφραση*, 2011. Βρίσκονται αναρτημένα στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Παιδείας Ψηφιακό Σχολείο: <http://digitalschool.minedu.gov.gr/info/newps.php>.

<sup>42</sup> Πρόγραμμα Σπουδών για τα μαθήματα Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Νέα Ελληνική Γλώσσα και Νέα Ελληνική Λογοτεχνία της Α΄ τάξης Γενικού Λυκείου. ΦΕΚ αρ. φύλλου 1562, 27 Ιουνίου 2011.

που εφαρμόζεται στην Α΄ τάξη σε όλα τα λύκεια της χώρας από το σχολικό έτος 2011–2012. Στο κείμενο του προγράμματος σπουδών αποτυπώνεται η διευρυμένη αντίληψη για την έννοια, το περιεχόμενο και τους στόχους της λογοτεχνικής εκπαίδευσης, η οποία επεκτείνεται πέραν των λεκτικών κειμένων και του λογοτεχνικού κανόνα. Υπάρχει μάλιστα η ίδια με το πρόγραμμα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης διατύπωση: επιδιώκεται “η καλλιέργεια μιας πλατειάς ποικιλίας αναγνωστικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων, μέσα από την αξιοποίηση κειμένων από όλο το φάσμα της πολιτισμικής παραγωγής, από όλα δηλαδή τα διαφορετικά είδη της εικονικής, θεατρικής και μαζικής επικοινωνίας. Μέσα από αυτή τη διευρυμένη ποικιλία κειμένων ο ρόλος της λογοτεχνίας αναδεικνύεται στρατηγικός, καθώς αυτή έχει αναπτύξει ένα ρεπερτόριο συμβολικών μορφών, τρόπων και συμβάσεων που διευκολύνουν την αναλυτική προσέγγιση και των άλλων ειδών επικοινωνίας — λ.χ. τα διαφορετικά είδη αφηγηματικής οπτικής και αναπαράστασης της υποκειμενικής εμπειρίας, τα διαφορετικά είδη ύφους και αναπαράστασης της κοινωνικο-ιδεολογικής ποικιλίας κ.λπ.”<sup>43</sup> Και στους ειδικότερους σκοπούς του μαθήματος της λογοτεχνίας ως προς την πρόσληψη των λογοτεχνικών κειμένων αναφέρεται αυτός της εξοικείωσης των μαθητών “με διαφορετικά λογοτεχνικά είδη” και της κατανόησης “ότι αυτά ανταποκρίνονται σε διαφορετικούς σκοπούς και ιστορικές ανάγκες”, της συνειδητοποίησης “ότι τα λογοτεχνικά είδη διακρίνονται στη βάση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών και κειμενικών συμβάσεων”.<sup>44</sup> Και στη συνέχεια στις δεξιότητες που αναμένεται να ανταποκριθούν οι μαθητές γίνεται λόγος για “αναγνώριση των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους οι συγγραφείς μιλούν για τα διάφορα θέματα”,<sup>45</sup> για “αφήγηση με τη συνδυασμένη χρήση λόγου και εικόνας, μετουσίωση και μεταφορά των συναισθημάτων που τους προκαλεί μια λογοτεχνική ανάγνωση σε νέο κείμενο κάθε είδους: πεζό, ποιητικό, δοκιμιακό, ζωγραφικό, μουσικό, δραματικό”.<sup>46</sup>

Είναι φανερό από τις προγραμματικές διακηρύξεις ότι τα οπτικά κείμενα και η κινηματογραφική ταινία βρίσκουν θέση στη μελέτη της λογοτεχνία στο σχολείο. Και αυτό επιβεβαιώνεται όχι μόνο με τη διατύπωση των παραπάνω αρχών, αλλά και με την εισαγωγή συγκεκριμένων καινοτομιών, που επιτρέπουν, ενθαρρύνουν ή ακόμα προβλέπουν την παρουσία οπτικών κειμένων και ολόκληρων κινηματογραφικών ταινιών στο μάθημα της λογοτεχνίας.

Μια βασική καινοτομία του νέου προγράμματος σπουδών αποτελεί η απελευθέρωση της διδασκαλίας από το συγκεκριμένο διδακτικό εγχειρίδιο – ανθολόγιο κειμένων νεοελληνικής λογοτεχνίας της Α΄ τάξης,<sup>47</sup> το οποίο είναι βέβαια σε ισχύ και μοιράζεται στους μαθητές, αλλά δεν λειτουργεί ως το αποκλειστικό και μοναδικό εγχειρίδιο. Ως διδακτικό υλικό προτείνονται κείμενα και από τα τρία σχολικά

---

<sup>43</sup> ό.π.

<sup>44</sup> ό.π.

<sup>45</sup> ό.π.

<sup>46</sup> ό.π.

<sup>47</sup> ό.π.

εγχειρίδια του λυκείου, αλλά και κείμενα από το διαδίκτυο σε ψηφιακή μορφή, καθώς και παράλληλα κείμενα ομόθεμα ή ομοειδή από την ελληνική και ξένη παραγωγή σύγχρονα ή παλαιότερα, δίνεται στον εκπαιδευτικό η δυνατότητα να επιλέξει κείμενα που θεωρεί κατάλληλα για την τάξη του, επομένως δίνεται η δυνατότητα για την επιλογή και οπτικοακουστικών κειμένων.

Ως προς τη μεθόδευση της διδασκαλίας βασική αρχή είναι ότι “διδάσκουμε το μαθητή όχι το κείμενο”<sup>48</sup> και προκρίνεται η διδασκαλία σε ομάδες και η μέθοδος project, επιλογές που δημιουργούν τις προϋποθέσεις η τάξη να μελετά παράλληλα πολλά κείμενα και διαφορετικά είδη. Η διδασκαλία οργανώνεται στη βάση διδακτικών ενότητων σε αντίθεση με το παρελθόν. Για την Α΄ λυκείου προτείνονται 3 διδακτικές ενότητες: 1. Τα φύλα στη λογοτεχνία. 2. Παράδοση και μοντερνισμός στη νεοελληνική ποίηση. 3. Θέατρο. Στις προτεινόμενες δραστηριότητες της πρώτης και τρίτης ενότητας περιλαμβάνεται η αξιοποίηση κινηματογραφικής ταινίας ή τηλεοπτικής σειράς σε σύγκριση με λογοτεχνικό έργο ή θεατρικό κείμενο που επεξεργάζονται οι μαθητές.<sup>49</sup>

Γίνεται λοιπόν φανερό ότι στο πλαίσιο αυτό η χρήση οπτικών κειμένων και κινηματογραφικών ταινιών δεν προτείνεται απλώς ως εναλλακτική δραστηριότητα, αλλά είναι οργανικό μέρος του προγράμματος, είναι συμβατή και υπηρετεί τους στόχους του προγράμματος σπουδών της λογοτεχνίας και τη φιλοσοφία του.

## Προβλήματα και αντιρρήσεις

Η πρώτη εφαρμογή των νέων προγραμμάτων σπουδών παρουσιάζει προβλήματα και αντιμετωπίζει δυσκολίες. Η πιο σημαντική δυσκολία αφορά το λύκειο και απορρέει από το γεγονός ότι ανακοινώθηκε και εφαρμόζεται χωρίς να προηγηθεί περίοδος πιλοτικής εφαρμογής σε όλα τα σχολεία από το σχολικό έτος 2011–2012. Η εφαρμογή των νέων προγραμμάτων σπουδών ξεκίνησε χωρίς να έχει προηγηθεί οργανωμένη και καθολική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών για το περιεχόμενο και τη φιλοσοφία των νέων προγραμμάτων. Η οργάνωση και οι υποδομές του σχολείου παρέμειναν ως έχουν: η διδακτική ώρα είναι 45 λεπτά, σχολικές βιβλιοθήκες δεν υπάρχουν σε όλα τα σχολεία και σε όσα υπάρχουν το σχολικό έτος 2011–2012 υπολειτουργούν ή ανέστειλαν τη λειτουργία τους, συλλογές κινηματογραφικών ταινιών είναι ανύπαρκτες και οργανωμένες αίθουσες προβολής ελάχιστες. Οι συνθήκες που περιγράφονται δεν ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις και το πνεύμα του νέου προγράμματος.

Επιπλέον έχουν διατυπωθεί κάποιοι προβληματισμοί και ενστάσεις σχετικά με τους στόχους και το περιεχόμενο του νέου προγράμματος σπουδών στην Α΄ λυκείου. Η βασική ένσταση σχετίζεται με “την προτεραιότητα που δίνεται στη θεματική κατάταξη των κειμένων” και προκαλεί διατυπώνεται ο φόβος ότι “αναιρείται η ιστορικότητα και υποβαθμίζεται η ανάδειξη, κατά τη διδασκαλία, της λογοτεχνικότητας και της αισθητικής αξίας του κειμένου”. “Η κατανομή των κειμένων σε τρεις ενότητες

<sup>48</sup> ό.π.

<sup>49</sup> ό.π.

δεν είναι επιτυχής, καθώς δεν καλύπτει όλο το εύρος της λογοτεχνίας” και διατυπώνεται η άποψη που υποστηρίζει “το κείμενο να εξετάζεται ως αυτοτελές μορφωτικό αγαθό και όχι ως αφορμή ή άλλοθι για κοινωνιολογικού χαρακτήρα εξωλογοτεχνικές προσεγγίσεις”. Διατυπώνονται ανησυχίες για την αισθητική υποβάθμιση του κειμένου καθώς η “αξιολόγηση περιορίζεται σε επιφανειακά στοιχεία του λογοτεχνικού κειμένου” και οι ερωτήσεις “ελέγχουν μόνο εξωτερικά στοιχεία του κειμένου”.<sup>50</sup> Διατυπώνονται αντιρρήσεις για την “προσήλωση στο περιεχόμενο”, την “παραγνώριση, κατουσία, της μορφής στην υπόσταση του λογοτεχνήματος”, την “εξάλειψη της σύνολης αισθητικής προσέγγισης (με υπόβαθρο την ιστορικοερμηνευτική μέθοδο) και της αξιολογίας”, την “υποβάθμιση της λογοτεχνίας σε ‘θεραπευτική’ (ancilla) άλλων γνωστικών πεδίων”.<sup>51</sup> Θεωρείται καταχρηστική η πέραν των λογοτεχνικών κειμένων επίσκεψη σε κάθε είδους αντικείμενα άλλων περιοχών της καλλιτεχνικής έκφρασης.<sup>52</sup>

Οι αντιρρήσεις και οι ενστάσεις αντανakλούν την αντίληψη σύμφωνα με την οποία οι διδακτικοί στόχοι της λογοτεχνίας, τα σχολικά βιβλία και οι διδακτικές πρακτικές πρέπει να επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στα κείμενα, τη “λογοτεχνικότητα” και την αισθητική τους αξία. Απηχούν την αντίληψη ότι στο σχολείο πρέπει να διδάσκονται τα πιο σημαντικά και αντιπροσωπευτικά κείμενα. Κατ’ επέκταση υπονοείται η αντίληψη ότι υπάρχουν ανώτερα και κατώτερα κείμενα και στα πρώτα εντάσσονται τα λογοτεχνικά και η αξιολόγηση τους είναι αδιαμφισβήτητη και σταθερή. Δηλώνεται ή υπονοείται το τι “πρέπει” να μαθαίνουν οι νέοι κατά την άποψη των ιθυνόντων.

## Συμπέρασμα

Τα νέα προγράμματα σπουδών της λογοτεχνίας υιοθετούν μια προσέγγιση στη διδασκαλία της λογοτεχνίας, η οποία δεν δίνει έμφαση στην κάλυψη αυστηρά καθορισμένης διδακτέας ύλης, το μάθημα επομένως δεν στηρίζεται στο να μελετούν οι μαθητές ένα σώμα συγκεκριμένων λογοτεχνικών κειμένων γνώσεων, όπως συνέβαινε μέχρι πρότινος και συμβαίνει ακόμη σε κάποιες τάξεις της ελληνικής εκπαίδευσης. Αντίθετα δίνεται έμφαση περισσότερο στη μαθησιακή διαδικασία. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η λογοτεχνική εκπαίδευση οφείλει να υπηρετεί τον ίδιο στόχο που οφείλει να υπηρετεί η εκπαίδευση γενικά: δηλαδή την κριτική σκέψη του σύγχρονου πολιτισμού και την αξιολόγηση και κατανόηση της μορφής του, αυτό που ονομάζουμε κριτικό γραμματισμό. Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη η εκπαίδευση οφείλει να λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών, να έχει αναφορά στον κόσμο

<sup>50</sup> Οι παραπάνω απόψεις έχουν διατυπωθεί στην Ανακοίνωση της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων “Για τη νέα ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία της Α’ λυκείου” 26 Οκτωβρίου 2011: <http://www.p-e-f.gr/docs/535.pdf>.

<sup>51</sup> Δημήτρη Πτολεμαίου, “Ενάντια στην Αισιοδοξία. Η Λογοτεχνία σε Έπρόγραμμα Σπουδών” για Μία Σχολική Τάξη” 14/01/2012: <http://www.alfavita.gr/artro.php?id=54962>.

<sup>52</sup> ό.π.

των μαθητών, τα μαθήματα και επομένως τα κείμενα και τα βιβλία, που γίνονται αντικείμενο επεξεργασίας στην τάξη, ενώνουν το σχολείο με τον κόσμο του μαθητή. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, πέραν των λεκτικών κειμένων και των αναγνωρισμένων λογοτεχνικών έργων, είναι επόμενο να βρίσκουν θέση, και μάλιστα πρωταρχική, κι άλλα κειμενικά είδη, όπως τα οπτικοακουστικά κείμενα και οι κινηματογραφικές ταινίες.

Αυτό που αναδεικνύεται ως ανάγκη είναι να διαμορφωθεί ένα πλαίσιο αρχών, κατάλληλες δραστηριότητες και αποτελεσματική επιμόρφωση των φιλολόγων, ώστε η κινηματογραφική ταινία και άλλα οπτικοακουστικά μέσα (βίντεο, τηλεοπτική σειρά) να μην αντιμετωπίζεσαι απλώς επικουρικά ή ως επιστέγασμα ενός μαθήματος λογοτεχνίας ή ως αφορμή για χαλάρωση, αλλά ένα μέσο οργανικά ενταγμένο στους στόχους της λογοτεχνικής εκπαίδευσης και να υπηρετεί την ενεργητική μάθηση, την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και την κριτική προσέγγιση του κόσμου.

## Πηγές

- Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών για τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (ΕΠΠΣ)  
<http://pi-schools.sch.gr/download/lessons/hellenic/epps-keimena.zip>
- Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων 2002–2004, *Διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου*, Ενότητα 3η. Εικόνα και λόγος II: το οπτικο-ακουστικό αφήγημα. Για την τέχνη και τις τεχνικές του κινηματογράφου. Θεσσαλονίκη 2007.
- ΥΠΕΠΘ 8212 /Γ2/ 28–1–02 “Πρόγραμμα Σπουδών των μαθημάτων των Α', Β', Γ' τάξεων του Ενιαίου Λυκείου”.
- ΥΠΕΠΘ 107922/Γ7/ 03–10–2003. Σκοπός ίδρυσης και λειτουργίας Γυμνασίων (Καλλιτεχνικών Σχολείων). ΦΕΚ 1497 τ. Β', 10–10–2003.
- ΥΠΕΠΘ 114213α/Γ7/14–10–2004. Ωρολόγιο πρόγραμμα Α' και Β' τάξης Καλλιτεχνικών Γυμνασίων. ΦΕΚ 1596 τ. Β'.
- ΥΠΕΠΘ 88739/Γ7. Λειτουργία Καλλιτεχνικών Γενικών Λυκείων. ΦΕΚ 1417 τ. Β', 26–09–2006.
- ΥΠΕΠΘ 88740/Γ7. Ωρολόγιο πρόγραμμα Α', Β' και Γ' τάξης Καλλιτεχνικών Γενικών Λυκείων. ΦΕΚ 1417 τ. Β', 26–09–2006.
- ΥΠΔΒΕΘ Πρόγραμμα Σπουδών για τα μαθήματα Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Νέα Ελληνική Γλώσσα και Νέα Ελληνική Λογοτεχνία της Α' τάξης Γενικού Λυκείου. ΦΕΚ αρ. φύλλου 1562, 27 Ιουνίου 2011.
- ΥΠΔΒΕΘ 113734/Γ2/03–10–2011 Έγκριση Προγραμμάτων Σπουδών Πρωτοβάθμιας & Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την Πιλοτική τους Εφαρμογή του Διδακτικού Πεδίου: Ελληνική Γλώσσα & Γραμματεία.
- ΥΠΔΒΕΘ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Πρόγραμμα Σπουδών για την Οπτικοακουστική Έκφραση [Στο Πλαίσιο των δραστηριοτήτων Αισθητικής Αγωγής για όλες τις βαθμίδες της Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης]* και *Οδηγός εκπαιδευτικού για την Οπτικοακουστική Έκφραση*, 2011.

## Βιβλιογραφία

Ανδριοπούλου, 2010

Ειρήνη Ανδριοπούλου, “Η κινηματογραφική παιδεία στην εκπαίδευση. Μοντέλα λειτουργίας και προκλήσεις”, *Συχνότητες* 10 (Απρίλιος–Αύγουστος 2010): [http://www.iom.gr/inst/iom/gallery//ΣΥΧΝΟΤΗΤΕΣ/Sychnotites%2010\\_FINAL.pdf](http://www.iom.gr/inst/iom/gallery//ΣΥΧΝΟΤΗΤΕΣ/Sychnotites%2010_FINAL.pdf).

Αλεξίου, 2011

Ασημίνα Αλεξίου, “Το σχολείο πάει σινεμά”, ομιλία στην Ημερίδα με θέμα “Κινηματογράφος και Εκπαίδευση”, Σύλλογος Εκπαιδευτικών Π.Ε. “Περικλής”, 11 Μαρτίου 2007, Χολαργός.

Βαλσαμίδου, 2011

Λίνα Βαλσαμίδου, “Αλφαριθμητικός και Εκπαίδευση στα Μέσα: Όροι, ορισμοί, στόχοι και περιεχόμενο”, *i-teacher.gr* 2 (Ιανουάριος 2011): [http://i-teacher.gr/files/2o\\_teychos\\_i\\_teacher\\_1\\_2011.pdf](http://i-teacher.gr/files/2o_teychos_i_teacher_1_2011.pdf).

British Film Institute, 2000

*Moving Images in the Classroom. A Secondary Teachers' Guide to using Film & Television*, British Film Institute, English & Media Centre, Film Education, London.

Darrington, 2008

Anjanette Darrington, *Film, Adaptation in the classroom: an Investigation of Methods of teaching Film and Recommendations for change*, A Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the requirements for the Degree Doctor of Philosophy, Arizona State University.

Θεοδοσίου, 2007

Νίκος Θεοδοσίου, “Παιδικός Κινηματογράφος”, ομιλία στην Ημερίδα με θέμα “Κινηματογράφος και Εκπαίδευση”, Σύλλογος Εκπαιδευτικών Π.Ε. “Περικλής”, 11 Μαρτίου 2007, Χολαργός.

Θεοδωρίδης, 2007

Μένης Θεοδωρίδης, “Μάθημα Οπτικοακουστικής Παιδείας στο Σχολείο; Η Γνωριμία των Εκπαιδευτικών με την Οπτικοακουστική Έκφραση στο Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ”, εισήγηση στην Ημερίδα του Ινστιτούτου Οπτικοακουστικών Μέσων, “Το Αλφάβητο των Μέσων και η Διδασκαλία του”, 24 Οκτωβρίου 2007.

ΙΟΜ, 2011

Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων (ΙΟΜ), “Πανελλαδική Έρευνα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση για την Παιδεία στα Μέσα”. Σύνοψη συμπερασμάτων. 2011: <http://www.iom.gr/inst/iom/gallery/Media%20Literacy/Σύνοψη%20Συμπερασμάτων.pdf>.

Johnson, 1971

Ted Johnson, “Using Film in the Classroom”, National Council of Teaching English, Annual Convention, 26 November 1971, Las Vegas.

Κορκοβέλου, 2007

Αγγελική Κορκοβέλου, “Κινηματογράφος & εκπαιδευτική πράξη”, ομιλία στην Ημερίδα με θέμα “Κινηματογράφος και Εκπαίδευση”, Σύλλογος Εκπαιδευτικών Π.Ε. “Περικλής”, 11-03-2007, Χολαργός.

Κουτσογιάννης, 2007

Δημήτρης Κουτσογιάννης, *Πρακτικές ψηφιακού γραμματισμού νέων εφηβικής ηλικίας και (γλωσσική) εκπαίδευση*, Θεσσαλονίκη – Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Έρευνα του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, Έκδοση 1.0., 2007: [http://www.greek-language.gr/greekLang/files/document/practice/teχνologikos\\_grammatismos\\_3.pdf](http://www.greek-language.gr/greekLang/files/document/practice/teχνologikos_grammatismos_3.pdf).

Κουτσογιάννης, 2011

Δημήτρης Κουτσογιάννης, *Εφηβικές πρακτικές ψηφιακού γραμματισμού και ταυτότητες*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη.

Μαλαφάντης, 2006

Κωνσταντίνος Μαλαφάντης, “Παιδαγωγικές πρακτικές για την προαγωγή της φιλιανγνωσίας των παιδιών”. Στο *Κριτική, Δημιουργική, Διαλεκτική Σκέψη στην Εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη. Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, Αθήνα, 13–14 Μαΐου 2006.

Μουλά, 2011

Ευαγγελία Μουλά, “Λογοτεχνία και τηλεοπτική μεταφορά στην τάξη: Πολλαπλοί εγγραμματισμοί και μαθητική δημιουργία”, *i-teacher.gr 2* (Ιανουάριος 2011): [http://i-teacher.gr/files/2o\\_teychos\\_i\\_teacher\\_1\\_2011.pdf](http://i-teacher.gr/files/2o_teychos_i_teacher_1_2011.pdf).

Ντάβου, 2007

Μπετίνα Ντάβου, “Αλφαριθμητισμός, εκπαίδευση και αγωγή στα μέσα επικοινωνίας: Ορισμοί και διευκρινίσεις”, Εισήγηση στην ημερίδα του Ινστιτούτου Οπτικοακουστικών Μέσων (ΙΟΜ) με θέμα “Το Αλφάβητο των Μέσων και η Διδασκαλία του”, 24 Οκτωβρίου 2007, Κέντρο Τύπου της Γενικής Γραμματείας Επικοινωνίας Γενικής Γραμματείας Ενημέρωσης.

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2009

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Πανελλήνια Έρευνα για το μάθημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας στο γυμνάσιο*, Αθήνα.

Πασχαλίδης, 2000

Γρηγόρης Πασχαλίδης, “Εκπαίδευση και Μαζική Επικοινωνία: Όροι και προοπτικές της διδασκαλίας των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση”, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση* 30.

ΠΕΦ, 2011

Ανακοίνωση της Πανελληνίας Ένωσης Φιλολόγων για τη νέα ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία της Α' λυκείου, 26 Οκτωβρίου 2011.

Πτολεμαίου, 2012

Δημήτρης Πτολεμαίου, “Ενάντια στην Αισιοδοξία. Η Λογοτεχνία σε Έργο Σπουδών για Μία Σχολική Τάξη”, 14 Ιανουαρίου 2012: <http://www.alfavita.gr/artro.php?id=54962>.

Smith, 2009

Geoffrey Thomas Smith, *Is Film an Effective Teaching Tool for High School Literature? A Master's Research Project Presented to The Faculty of the College of Education, Ohio University, In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Education*, June 2009 [http://www.cehs.ohio.edu/resources/documents/smith\\_09.pdf](http://www.cehs.ohio.edu/resources/documents/smith_09.pdf).